

IV.1

Poučevanje etike v študijskih programih Oddelka za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Anja Podlesek
Katarina Babnik
Robert Masten

Povzetek

Poglavje predstavlja etične vsebine, ki jih obravnavata študijska programa 1. in 2. stopnje Psihologija na Univerzi v Ljubljani. Študijski program ne vključuje ločenega predmeta, ki bi obravnaval te vsebine, temveč so vsebine obravnavane pri več temeljnih in aplikativnih predmetih. Velik delež obravnavanih vsebin je vezan na etiko v raziskovanju z ljudmi, pri čemer se študentom predstavi pomembne vidike etičnega ravnanja v raziskovanju, študenti pa etične kompetence razvijajo tudi z uporabo pridobljenih znanj pri pripravi lastnih raziskav. Študijska programa razvijata tudi etične kompetence na področju psihološkega ocenjevanja in praktičnega delovanja na različnih aplikativnih področjih psihologije. Poglavje predstavi nekaj primerov poučevanja etičnega ravnanja na izbranih področjih študija ter zamisel o razvoju reflektivnega strokovnjaka kot temeljnem cilju akademskega študija psihologije. Reflektivni strokovnjak je oseba, ki pri reševanju specifičnih problemov v praksi in znanosti zna ter zmore uporabiti celoten spekter kompetenc, s strokovnimi vrlinami, ki vključujejo udejanjene

osebne, poklicne, organizacijske in družbene vrednote. Zagotavljanje visokokakovostnega univerzitetnega študija psihologije, ki povezuje znanost in prakso, je za nadaljnji razvoj psihološke stroke in s tem etike delovanja nujen strateški cilj, v doseganje katerega se moramo aktivno vključiti vsi, ki izobražujemo za psihološki poklic.

Ključne besede: študijski program psihologije, učni načrt, poučevanje etičnega ravnanja, etika v raziskovanju, reflektivni strokovnjak

Uvod

Na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (FF UL) izvajamo študijska programa prve in druge stopnje Psihologija. V tem poglavju predstavljamo vključevanje etičnih vidikov v vsebine predmetov obeh stopenj skupaj. Študijska programa ne vključujeta posebnega ločenega predmeta, namenjenega izključno etičnim vidikom, temveč načela etičnega ravnanja, etične dileme in načine njihovega reševanja obravnavamo pri različnih predmetih.

V poglavju največ pozornosti namenjamo poučevanju etike v raziskovanju in poučevanju etike v praksi. Na oddelku psihološko raziskovanje in temeljna področja psihologije prepoznavamo kot ključne za generiranje objektivnih, veljavnih ter zanesljivih sklepov psihološke stroke. Specifična aplikativna področja temeljne teoretične premise psihologije aplicirajo na specifičnih področjih delovanja, v okviru katerih pa morajo upoštevati specifične situacij, stanj in problemov, s katerimi se ukvarjajo. Še posebej za aplikativne psihološke discipline je pomembno razvijanje kontekstualne občutljivosti strokovnjakov¹, ki znajo ter zmorejo analizirati in razvijati različne vidike situacije ter implementirati celostne rešitve, ki upoštevajo specifične potrebe vključenih in specifičnost situacij ter zagotavljajo doseganje ciljev obravnave in hkrati pravičnost v obravnavi ter izidih za vse vključene. Etiko razumemo kot preučevanje in presojo odnosov, vedenja, praks in moralnih sodb (de Graaf, 2019, str. 934), dobrega strokovnjaka na področju psihologije pa kot usposobljenega psihologa, ki zmore razmišljati in delovati na podlagi uveljavljenih poklicnih vrlin, upošteva celotno situacijo in potrebe vseh udeleženih. Poučevanje etike razumemo široko, kot vzgojo dobrega strokovnjaka.

1 V poglavju uporabljeni izrazi, ki se nanašajo na osebe in so zapisani v moški slovnični obliki, so uporabljeni kot nevtralni za vse spole.

Obstoječa praksa

Izhodišča in načela psihološke etike ter pomen etičnega ravnanja študenti spoznajo že v prvem semestru dodiplomskega študija pri predmetih Uvod v psihologijo in Metodologija psihološkega raziskovanja, kjer razpravljamo o pojmu »etika« in sorodnih pojmi, jih opozorimo na temeljne dokumente Ameriškega psihološkega združenja (American Psychological Association – APA) in Evropske zveze psiholoških združenj (European Federation of Psychologists' Association – EFPA), vezane na etično psihološko prakso, ter pomembna področja pravne regulacije psihološkega dela. Podrobno spoznajo *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). K tem vsebinam se kasneje vračamo pri več predmetih, ki etične vidike delovanja poudarijo v povezavi s specifičnimi strokovnimi vsebinami. Tam izpostavimo poudarke, pomembne za posamezno področje, in vsebine etičnega kodeksa ponazarjamo na konkretnih primerih s posameznega področja. Za tak način poučevanja etike smo se odločili, ker se psihologi na različnih področjih dela srečujemo z različnimi situacijami in populacijami klientov ter s tem tudi z različnimi vrstami etičnih dilem. Pri oblikovanju študijskih programov smo sledili ideji, da je treba o etiki razpravljati pri malodane vsakem predmetu in tako poudariti pomen etičnega psihološkega dela venomer ter na vseh področjih, pri vseh psihologovih poklicnih aktivnostih.

V tem poglavju predstavljamo poučevanje etike na izbranih katedrah oz. pri izbranih predmetih. Namen poglavja ni natančno prikazati vse obravnavane vsebine, pristope in količino ur, namenjenih psihološki etiki, ampak omogočiti splošno predstavo o njenem poučevanju v študijskih programih Oddelka za psihologijo FF UL.

Poučevanje etike v raziskovanju

Raziskovalno delo je temelj razvoja psihološke znanosti in stroke ter predstavlja del delovnih aktivnosti vsakega psihologa, ki izvaja na empiričnih podatkih utemeljeno prakso, četudi npr. v obliki izvajanja enostavnih anket za pridobivanje mnenja klientov o kakovosti psihologovega dela. Ker študente temeljito usposabljammo za raziskovalno delo, je velik delež ur poučevanja etike v naših študijskih programih vezan na obravnavo etičnih vidikov raziskovalnega dela.

Pri predmetih obče psihologije (npr. Kognitivni psihologiji, Uvodu v kognitivno nevroznanost) študenti spoznajo etična načela raziskovanja z ljudmi. Na predavanjih spoznajo različne etične dileme, s katerimi se

srečamo pri raziskovanju, in razpravljajo o etičnosti specifičnih raziskav, npr. raziskav, kjer preučujemo odzive na dražljaje z negativno čustveno vsebino, ter o tem, kako lahko zagotovimo etičnost raziskav. Spoznajo, da je ključna presoja tveganj in koristi za udeležence ter da je treba načrt raziskave podvreči etični presoji ustreznih organov, npr. etične komisije institucije. Razmišljajo o tem, kakšne psihološke posledice lahko povzroči sodelovanje v različnih vrstah raziskav, in primerjajo tveganja v različnih raziskavah. Spoznajo nekaj možnih ukrepov preprečevanja tveganja (npr. da je treba poleg možnosti, da udeleženci kadar koli izstopijo iz raziskave, zagotoviti tudi ustrezno razbremenitev po zaključku meritve). Spoznajo, da mora biti sodelovanje v raziskavi prostovoljno in da je treba udeležence, da se lahko prostovoljno odločijo za sodelovanje, natančno obvestiti o namenu in vsebini raziskave ter njihovih nalogah in pravicah. Študenti pridobijo izkušnjo sodelovanja v raziskavah, kjer so izpostavljeni ustreznemu etičnemu ravnanju izvajalcev raziskave, te izkušnje in znanja pa tudi sami aplicirajo pri pripravi manjših raziskovalnih projektov, v katerih morajo prirediti vzorec obveščenega soglasja za namene projekta in izpeljati postopek informiranja udeležencev ter pridobivanja obveščenega soglasja. Spoznajo načelo zasebnosti in zaupnosti podatkov udeležencev ter pomen uporabe raziskovalnih šifer (tudi, kako je treba oblikovati tako šifro, da preprečimo možnost nepooblaščenega identifikacije udeleženca).

Pri metodoloških predmetih (npr. Metodologiji psihološkega raziskovanja, Osnovah merjenja v psihologiji, Testni teoriji, Uporabni psihometriji) izvajalci ob ustreznih priložnostih sprostijo pogovor o etičnih vidikih pridobivanja podatkov (rekrutiranju udeležencev, pomenu upoštevavanja merskih značilnosti psiholoških pripomočkov in korektni izvedbi psihološkega ocenjevanja), upravljanja s podatki, urejanja podatkov (predvsem v zvezi s »čiščenjem« baz, obravnavo osamelcev in manjkajočih vrednosti), analize podatkov (preprečevanje nekorektnih analiz in praks poročanja o ugotovitvah raziskav, npr. poročanja samo o statistično značilnih rezultatih, prirejanja analiz za pridobitev statistično značilnega rezultata), interpretiranja rezultatov (npr. o zavedanju različnih napak in pristranskosti ocenjevanja) ter poročanja o rezultatih raziskav. Pri izbirnem strokovnem predmetu Kvalitativno psihološko raziskovanje (2. ali 3. letnik 1. stopnje) pred izvedbo majhnega raziskovalnega projekta v enournem predavanju predstavimo osnovna načela etičnega ravnanja pri kvalitativnem raziskovanju, poudarimo pomen spoštovanja in zaščite udeležencev, maksimiziranja koristi zanje in minimiziranja

tveganja sodelovanja v raziskavi, sledenja načelu pravičnosti in enakopravne obravnave potencialnih udeležencev ter spoštljivosti do raziskovane skupnosti. Poudarimo pomen načela zaupnosti. Študenti so napoteni na nadaljnje branje o etiki raziskovanja z ljudmi (na spletni strani Komisije za etiko FF UL in belmontskega poročila). Spoznajo, kaj je obveščeno soglasje, njegov namen in kaj vse naj vključuje obrazec, ki ga morajo pripraviti za udeležence raziskave. Poiščejo vzorec obrazca obveščenega soglasja in ga preuredijo za namene svoje raziskave. Pri izvajanju raziskave reflektirajo etične dileme, ki se odpirajo pri rekrutiranju udeležencev in zbiranju podatkov. Z aktivno uporabo pridobljenega znanja (npr. s pripravo obveščenega soglasja, z anonimizacijo transkriptov in s skrbjo za anonimnost udeležencev pri poročanju o raziskavi, konsenzualno validacijo ugotovitev z udeleženci raziskave) preko lastnih izkušenj ugotovijo, kako hitro se pri raziskovanju pojavijo etične dileme in kako lahko s skrbno pripravo raziskovalnega načrta preprečujemo ali nižamo tveganja zanje.

O temah in etičnih vidikih s študenti redno razpravljamo tudi v okviru magistrskega seminarja. Če magistrska raziskava presega minimalno tveganje za blagostanje, duševno in/ali fizično zdravje udeležencev ali je del nekega raziskovalnega projekta, na oddelku zahtevamo pridobitev mnenja pri Komisiji za etiko FF. Za raziskave, ki se izvajajo v okviru zdravstvenega sistema in vključujejo bolnike, zahtevamo presojo Komisije Republike Slovenije za medicinsko etiko. Zadnje čase vse več študentov po priporočilih mentorjev načrte svojih magistrskih raziskav in drugih raziskovalnih projektov oddaja v presojo eni od etičnih komisij, kar je prvi korak k zagotovitvi sledenju etičnim načelom pri izvajanju raziskav.

Študenti se z načeli etike v raziskovanju kot udeleženci v psiholoških raziskavah seznanijo tudi preko sodelovanja v raziskavah članov oddelka – kot udeleženci ali njihovi pomočniki pri zbiranju podatkov. Zaposleni na oddelku poskušajo modelirati ustrezno ravnanje pri raziskovanju z ljudmi.

Poučevanje implementiranja etičnih standardov in načel v praksi

Etika v psihološkem ocenjevanju

Pri različnih predmetih opozarjamo na etične dileme pri psihološkem ocenjevanju. Pri Uporabni psihometriji (1. letnik 2. stopnje) študenti

spoznajo mednarodne smernice za razvoj in uporabo testov, ki se tudi – vsaj posredno – dotikajo etičnega ravnanja pri psihološkem ocenjevanju. Pri seminarju izvedemo razpravo o konkretnih primerih kršitev etike psihološkega ocenjevanja. Študenti v majhnih skupinah razpravljajo o vsaj štirih primerih kršitve, ugotavljajo, kateri členi *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) so bili pri primeru kršeni, ter razpravljajo, kako bi bilo bolje postopati, v panelni razpravi pa nato skupine soočijo svoja spoznanja. Ena ali dve majhni skupini (4–5 študentov) pripravita simpozij o etiki v psihološkem testiranju. Študenti, ki organizirajo simpozij, najprej povzamejo teoretične okvire, spomnijo kolege na ključna poglavja etičnega kodeksa, nato pa pripravijo opis različnih etičnih dilem, ki se lahko pojavljajo pri psihološkem ocenjevanju, ali opise neetičnih ravnanj. Primere najdejo v priporočenih knjigah, npr. v *Ethics in Psychology and the Mental Health Professions: Standards and Cases* (Keith-Spiegel in Koocher, 2008). Majhne skupine nato razpravljajo o posamezni dilemi – zakaj je to dilema, kaj ni bilo narejeno prav oz. kje so bile težave, kateri člen kodeksa je bil kršen, kako bi bilo treba postopati, zakaj tako. Navadno na dvournem seminarju uspemo predebatirati tri ali štiri dileme. Študente opozorimo na to, da etične dileme nimajo enostavnih rešitev, da lahko nanje večkrat gledamo z različnih vidikov in da je pomembno tehtanje različnih možnih rešitev ter njihovih posledic, zaradi česar naj bi se psihologi pri svojem delu redno posvetovali s kolegi oz. se udeleževali intervizije in supervizije.

Na Katedri za razvojno psihologijo se študenti pri predmetih Razvojna psihologija otroštva (1. letnik 1. stopnje) in Uporabna razvojna psihologija (3. letnik 1. stopnje) seznani s tem, kako upoštevati etična načela pri delu z otroki in drugimi starostnimi skupinami. Etična vprašanja se prepletajo z vsebinami sistematike opisa in razlage razvoja. V učnem načrtu predmeta Razvojnopsihološka diagnostika (3. letnik 1. stopnje) je eksplicitno navedena obravnava »praktičnih in etičnih problemov ocenjevanja v vsakodnevnih in laboratorijskih pogojih«. V predavanju, vaje in seminarje o različnih metodah raziskovanja, pripomočkih, njihovi uporabi ter poročanju o ugotovitvah vpletamo etična vprašanja in pravila pri delu z različno starimi posamezniki. Z etiko povezane vsebine so vključene v vsaj štiri triurna predavanja pa tudi v obravnavo vsakega pripomočka posebej. Poseben poudarek je na etičnosti zbiranja podatkov, metodah merjenja in njihovih prednostih ter slabostih, kompetentnem ocenjevanju, pomenu stalnega spremljanja novosti na znanstvenem področju ter raziskovanju tega področja.

*Etika na področju klinične psihologije, psihoterapije
in psihološkega svetovanja*

Pri predmetih Katedre za klinično psihologijo in psihoterapijo so v okviru študija 1. stopnje vsebine, vezane na področje etike, eksplicitno zapisane pri predmetu Uvod v klinično psihologijo (2. letnik). Pri tem predmetu so štirje temeljni stebri oz. vidiki etike ter t. i. »etična mreža« (Seedhouse, 2008) predstavljeni v predmetnospecifičnem kontekstu klinične psihologije. Pri predmetih te katedre je sicer poseben poudarek namenjen obravnavi konkretnih situacij, kjer je potrebna visoka stopnja etične občutljivosti. Poudarjena so tveganja, ki izhajajo iz specifičnih lastnosti skupin ljudi, na katere se nanašajo področja klinične psihologije, psihoterapije, psihološkega svetovanja ipd. Poseben poudarek je namenjen občutljivejšim razvojnopsihološkim obdobjem, npr. obdobju otroštva in mladostništva. Prav tako so izpostavljene situacije in okoliščine, kjer lahko pričakujemo večja tveganja z vidika etike, npr. nesreče, travme. Na predavanjih so predstavljena splošna načela in dileme v zvezi z različnimi področji (delo z ljudmi z različnimi psihološkimi problemi, raziskovanje, diagnostika). Študente spodbujamo, da na seminarjih svoje seminarske teme predstavijo tudi z vidika etike z namenom, da postanejo občutljivi za to področje. Poskušamo čim bolj povezovati delo pri različnih oblikah dela, npr., učitelji informirajo asistente, kaj so s tega področja obravnavali pri seminarjih in predavanjih, in obratno, asistenti informirajo učitelje, kaj so obravnavali pri vajah. Vprašanja v zvezi z etiko vedno vključujemo tudi v preverjanje znanja.

Pri eni od vaj (2 uri) pri predmetu Uvod v svetovanje in psihoterapijo (3. letnik 1. stopnje) študenti v majhnih skupinah pripravijo soglasja za svetovalni pogovor, pri čemer na podlagi etičnega kodeksa (Društvo psihologov Slovenije, 2019) pokrijejo pet področij delovnega dogovora/informiranega soglasja. Naslovi obravnavanih tem so: (i) Kako bi nagovorili potencialnega svetovanca; (ii) Kar se pogovarjava, je zaupno, razen: ...; (iii) Informacije o snemanju (zaupnost, hramba, trajanje soglasja ...); (iv) Informacije o srečanju; (v) Informacije o online izvedbi (za kaj je treba poskrbeti). Vsaka skupina po delu v majhnih skupinah prebere, kako bi se glasil njen del soglasja. V veliki skupini nato poteka diskusija, kaj so zajeli in kaj bi lahko oz. morali dodati. Pri tem upoštevajo tudi Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZvOP-1-UPB1) (2007) in Uredbo (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter

o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošno uredbo o varstvu podatkov) (2016).

Pri drugi od vaj (2–4 ure) izberemo pet primerov svetovalnih/psihoterapevtskih situacij, ki so povezane z etičnimi dilemami. V majhnih skupinah študenti poskušajo rešiti etično dilemo. Nato v veliki skupini poteka diskusija o načinu njenega reševanja. Pri tretji od vaj (2–4 ure) vsaka od majhnih skupin pripravi dogovore o etičnih načelih, ki jih bodo upoštevali pri večkratnih svetovalnih pogovorih, pri čemer vsaka skupina to vajo izvede za eno od tematik. Tak primer je predstavitev upoštevanja etičnih načel v supervizijskem procesu, kjer so definirane vsebine dogovorov (npr. načelo zaupnosti, način komunikacije in podpore članom, aktivno sodelovanje, omejitev supervizijskega srečanja zaradi študijskega procesa, pogovor o dvojnih vlogah ipd.).

Pri eni od vaj (2–4 ure) pri predmetu Kliničnopsihološka diagnostika (1. letnik 2. stopnje) se študenti razdelijo v majhne skupine. Vsaki skupini je dodeljeno eno področje iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in ob tem študenti odgovorijo na naslednja štiri vprašanja: (i) Kako je etično ustrezno izvesti diagnostični postopek? (ii) Kako ravnati s psihodiagnostičnimi sredstvi? (iii) Kaj vključiti v (pisno) soglasje za delo z neznano osebo? (iv) Česa zaradi učne situacije ni možno upoštevati? Nato v veliki skupini predstavijo skupinske odgovore, o katerih nato poteka diskusija, npr. o ravnanju s psihodiagnostičnimi sredstvi. Pri spoznavanju in uporabi psihodiagnostičnih sredstev so opozorjeni na ustrezen način ravnanja z njimi. Pri drugi od vaj (2–4 ure) pri spoznavanju Vprašalnika travmatiziranosti otrok in mladostnikov – VTM (Briere idr., 2000) poteka diskusija o travmi, spolni zlorabi in sočasnem upoštevanju etičnih načel ob razkritju ter Zakona o preprečevanju nasilja v družini. Študenti se seznanijo tudi s konkretnimi postopki reagiranja. Vsaka skupina razmišlja tudi o pravilnikih, ki jih zakon predvideva za posamezno področje dela (vzgojo in izobraževanje, socialno varstvo, policijo, zdravstvo). Po področjih analizirajo vlogo psihologa v posamezni instituciji. Običajno za konkreten primer odigrajo multidisciplinarni tim, kjer je prisoten po en predstavnik (psiholog) iz vsake institucije.

Etika na področju psihologije dela in organizacije

Pri predmetih Katedre za psihologijo dela in organizacije (v nadaljevanju PDO) poudarjamo, da PDO preučuje vedenje ljudi v delovnem in drugih organiziranih družbenih okoljih, znanstvena spoznanja pa uporablja

z namenom izboljševanja učinkovitosti delovanja organizacij in zagotavljanja dobrobiti njenih članov (Lefkowitz, 2012). Dualizem raziskovanja vedenja in uporabe spoznanj v namene spreminjanja (izboljševanja) je pogosto vir etičnih vprašanj in konfliktov (Lefkowitz, 2003), saj se hitro pojavi vprašanje, »kdo je klient« (Lefkowitz, 2003, str. 292) oz. za koga dela in komu služi PDO. Poslovno načelo maksimiranja dobička v delovnih okoljih ustvarja predstavo o dihotomnosti ciljev poslovanja sodobnih organizacij, v katerih predstavlja dobiček en pol dimenzije, družbena odgovornost, ki jo označujejo kvalitete, kot so pravičnost, enakopravnost, poštenost, skrbnost in integriteta, pa drugi pol (de Graaf, 2019; Lefkowitz, 2003; 2012). Opozarjamo, da k zagotavljanju pravičnosti v povezavi z delom strokovnjaki PDO lahko prispevamo le z znanjem temeljnih in za PDO specifičnih teorij, z znanjem in veščinami uporabe metod in orodij dela, ki omogočajo objektivne, veljavne in zanesljive ocene, ter z vrlinami, ki omogočajo zagovarjanje standardov in načel stroke, kar so vrline t. i. reflektivnega strokovnjaka (de Graaf, 2019).

Študijska programa psihologije v Ljubljani reflektivne strokovnjake razvijata s poudarjanjem pomena:

- i) uporabe psihološke teorije kot okvira odločanja in delovanja v praksi, tj. delovanja po modelu znanstvenik – praktik (Baker in Benjamin, 2000);
- ii) širše ozaveščenosti o družbeno-kulturnem okolju, v katerem delo poteka;
- iii) interakcionizma kot temeljnega načela razlage odzivov in vedenja oseb v delovnem okolju (Tett in Burnet, 2003), tj. celovitega in večplastnega ocenjevanja stanja ter potreb z vidika značilnosti okolja, posameznika in medsebojnih interakcij;
- iv) poznavanja zakonodaje, zakonskih in podzakonskih aktov, kolektivnih pogodb, veljavnih v Republiki Sloveniji, npr. Smernic informacijskega pooblaščenca za varstvo osebnih podatkov v delovnih razmerjih (Informacijski pooblaščenec, 2019), ter vloge, odgovornosti in pristojnosti različnih institucij (Inšpektorata za delo, Informacijskega pooblaščenca, Zagovornika načela enakosti) ter akterjev (sindikato) v državi, ki nadzorujejo in ukrepajo v primeru kršitev zakonodaje ter temeljne človekove pravice do dostojnega dela;
- v) poznavanja poklicne etike psihologov in standardov poklicnega dela v kadrovski praksi preko aplikacije *Kodeksa poklicne etike*

psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in *Mednarodnih smernic za uporabo testov* (Mednarodna komisija za teste, 2006), *Standardov slovenske kadrovske stroke* (Slovenska kadrovska zveza, 2013) in *Kodeksa etike kadrovskih strokovnjakov Slovenije* (Slovenska kadrovska zveza, 2012);

- vi) razvoja veščin refleksije, samorefleksije in nenehnega strokovnega izobraževanja preko različnih oblik dela. Poskušamo razvijati strokovni miselni model, ki kot temeljno premiso vključuje preprečevanje etičnih dilem preko vnaprejšnjega prepoznavanja področij potencialnih etičnih težav ter razvoja občutljivosti na etična in moralna vprašanja. Pri poučevanju etike upoštevamo načelo izvajanja psihološke prakse v skladu z doseženo ravno kompetenc. Npr., dosledno upoštevamo in spoštujemo načelo uporabe psihodiagnostičnih preizkusov izključno na drugostopenjskem študiju.

Reflektivnega strokovnjaka poskušamo razvijati skozi vertikalno predmetov Katedre za PDO na obeh stopnjah študija. Pri predmetu Uvod v psihologijo dela in organizacije (1. letnik 1. stopnje) študenti spoznajo model znanstvenik – praktik (Baker in Benjamin, 2000) v PDO. Pri predmetu Psihologija dela (3. letnik 1. stopnje) opišemo in razložimo interakcijo posameznik – delovno okolje, analizo dela kot temeljno orodje za identificiranje značilnosti delovnega okolja in nadalje iz nje izhajajoče kadrovske postopke za identificiranje kriterijev za izbor, ocenjevanje, vrednotenje ter nagrajevanje dela in izobraževanje zaposlenih. Poudarimo, da je treba za zagotovitev pravičnih in poštenih odločitev v odnosu do zaposlenih uporabiti znanstveno podprte pristope in pripomočke z ustrezno napovedno veljavnostjo delovne uspešnosti ter motivacije za delo. Z vključevanjem vsebin, kot so usklajevanje dela in prostega časa, dostojnost dela in življenja, diskriminacija in nasilje v povezavi z delom ipd., poskušamo študente senzibilizirati za vprašanja družbene odgovornosti in vlogo psihološke stroke pri tem. Pri Kadrovski psihologiji (1. letnik 2. stopnje) študenti poglobijo ta znanja in se v izvedbi kadrovskih postopkov ter vlogi psihologa (npr. pri selekciji) na vajah tudi samostojno preizkusijo. Preko študija primerov iz slovenske prakse podrobno obravnavajo poklicno etiko psihologov, uporabo psiholoških ocenjevalnih pripomočkov, standarde poklicnega dela na področju kadrovanja in Zakon o varstvu osebnih podatkov (2007). V usmerjeni diskusiji razpravljamo o motivaciji za neetična vedenja, zakaj se je pomembno o (ne)etičnem ravnanju

spraševati in pogovarjati, kako spremljati in meriti etično vedenje ter integriteto in kakšni so izzivi tovrstnega merjenja. Pri Organizacijski psihologiji (2. letnik 2. stopnje) se soočijo z vprašanjem etičnega vodenja – kaj pomeni etičnost vodenja, kako se povezuje z osebnostjo vodje, kako ga lahko merimo, kakšne so posledice (ne)etičnega vodenja. Pri seminarju pripravijo raziskovalno nalogo, pri kateri vzporedno komuniciramo tudi o etičnih težavah, ki se lahko zgodijo pri oblikovanju raziskave, zbiranju podatkov, analizi in interpretaciji rezultatov. V izbirnem modulu Psihologija zaposlenih, organizacij in sistemov (2. letnik 2. stopnje) poglobijo razumevanje, kaj pomenita reflektivnost v zvezi z lastno stroko in samorefleksija dela, tudi v smislu tveganja, ki ga za stroko predstavljajo številni *ad hoc* konstrukti, ki se tudi z namenom prodaje svetovalnih storitev ponujajo in izvajajo v praksi pa tudi v znanosti.

Poleg predmetov, ki razvijajo etične kompetence še na drugih področjih psihologije, npr. na področju psihologije v vzgoji in izobraževanju, k razvoju etičnih kompetenc prispeva tudi študijska osemtedenska praksa (v 2. letniku 2. stopnje). Študenti opravijo vsaj dva tedna prakse (40 ur tedensko) na področju pedagoške psihologije, šest tednov pa na enem ali več aplikativnih področjih po lastni izbiri. Vsebina študijske prakse je odvisna od izbranega delovnega okolja. Program praktičnega usposabljanja pripravi mentor v ustanovi, kjer se praksa opravlja (zunanji mentor). V programu prakse naj bi bili zastopani vsi elementi psihološke obravnave. Študenti naj bi z zunanjim mentorjem med drugim razpravljali o etičnih dilemah v okviru prakse in ocenili razvitost svojih usposobitvenih kompetenc, tudi etičnih. Priprava na prakso, ki jo izvajajo področne mentorice z oddelka, vključuje tudi usmeritve s področja psihološke poklicne etike in specifičnih etičnih dilem, s katerimi bi se študenti lahko srečali na praksi. S praktičnimi primeri izpostavimo predvsem (i) dolžnosti dobrih strokovnjakov (oz. šolajočih se za poklic) v primerih delovnih situacij, ko se pričakuje samostojno izvajanje nalog, za katere kot študenti še niso kompetentni, ter (ii) dolžnosti dobrih strokovnjakov v primeru zaznane uporabe psihodiagnostičnih sredstev, ki v sodobni psihološki stroki niso prepoznani kot veljavni in zanesljivi pripomočki. Spodbujamo jih tudi, da v refleksijo opravljene prakse vključijo etične dileme, refleksijo lastnih odzivov in odzivov drugih v ustanovi. Področne mentorice poročila pregledajo in se po potrebi s študenti pogovorijo, še posebej, ko ti izpostavijo etična vprašanja ali je iz zapisov mogoče ugotoviti, da je v ustanovi obstajalo tveganje za neetično delovanje vključenih v proces študijske prakse.

Primer dobre prakse poučevanja etike na področju psihologije dela in organizacije

Pri seminarju pri Psihologiji dela med drugim obravnavamo vprašanja diskriminacije pri delu in v povezavi z delom: oblike take diskriminacije; psihološke in sociološke teorije, ki razlagajo motive diskriminacije; oblike diskriminatornih ravnanj; razširjenost diskriminacije na trgu dela; povezanost diskriminacije z nasiljem na delu, primere dobre prakse preprečevanja diskriminacije v povezavi z delom v Sloveniji in tujini ter vlogo psihološke stroke pri tem. S študijami primerov poskušamo okrepiti refleksijo in samorefleksijo študentov.

Predstavljamo enega od primerov, ki jih obravnavamo v manjših skupinah (gre za problem etičnosti vodenja in prepoznavanja diskriminatornih praks):

Blaž je zaposlen v administrativni podpori večjega svetovalnega podjetja. Pogosto je nesramen do svojih sodelavcev in sodelavk, jim daje zaničljive vzdevke za njihovim hrbtom, pripoveduje jim neokusne šale in ima različne seksistične pripombe. Vid, njegov nadrejeni, je bil že večkrat priča Blaževemu neustreznemu vedenju. Sodelavci imajo do Blaževega vedenja različen odnos, nekaterim se zdi zabaven, druge njegovo vedenje jezi. Vsi pa ocenjujejo, da Vid ničesar ne ukrene, čeprav je seznanjen s situacijo. Sanja, ki je v podjetju zaposlena šele nekaj tednov, se Vidu pritožijo glede Blaževega opolzkega govora. Ta ji pove, da je Blaž dober delavec, ki pomembno prispeva k uspešnosti podjetja, in da njegovi komentarji nič ne pomenijo.

Po predstavitvi primera se študenti v manjših skupinah pogovarjajo o naslednjih vprašanjih: (i) Kakšna je delovna situacija – na kratko jo povzemite, izpostavite relevantne elemente situacije oz. problema v njej. (ii) Gre v situaciji za diskriminatorna ravnanja Blaža? Lahko govorimo o diskriminaciji, če se je vodji pritožila le ena sodelavka, preostali sodelavci pa se drugače soočajo z Blaževim vedenjem? (iii) Kako bi moral ravnati Vid? Kako pa je ravnal? Kakšne posledice ima lahko Vidovo ravnanje za Sanjo, Blaža in kolektiv? (iv) Kakšen je namen Blaževih dejanj? Če njegovo vedenje presojava z vidika namena, ali še lahko govorimo o diskriminaciji? Obrazložite. (v) V podjetju ste zaposleni kot psiholog oz. psihologinja. Kako bi ravnali v taki situaciji? Z razpravo o tem primeru poskušamo pri

študentih krepi zmožnost prepoznavanja in preprečevanja diskriminacije v povezavi z delom, ki je dandanes v kadrovski praksi eden prisotnejših etičnih problemov, ki si jih psihološka stroka prizadeva preprečevati z implementacijo in izvajanjem objektivnih, zanesljivih ter veljavnih kriterijev ocenjevanja in odločanja v povezavi z ljudmi pri delu.

Evalvacija predmeta je pokazala, da študenti take vsebine in oblike dela pozitivno sprejemajo in jih ocenjujejo kot uporabne. V študijskem letu 2018/2019 smo v sodelovanju s Slovensko filantropijo v okviru seminarjev pri predmetih Psihologija dela in Kadrovska psihologija organizirali tudi posvet z delavnicami, na katerega smo povabili raziskovalce in visokošolske učitelje drugih disciplin oz. strok, ki so predstavili različne teme, probleme in vprašanja glede diskriminacije v povezavi z delom. Študenti so v manjših skupinah pripravili plakate o razširjenosti, oblikah, psihosocialnih posledicah in pristopih k preprečevanju diskriminacije v povezavi z delom.

Odprta vprašanja pri poučevanju etike

Kljub temu da lahko tekom akademskega študija študente do neke mere senzibiliziramo za potencialne etične dileme v praksi in o njih razpravljamo, pa znanje o etičnem ravnanju še ne pomeni tudi dejanskega etičnega ravnanja v praksi. Kompetence za etično ravnanje se lahko v polni meri razvijejo šele, ko je posameznik izpostavljen vsakodnevnim delovnim situacijam in z njimi kompleksnim etičnim dilemam. Zato ni mogoče pričakovati, da bo magister psihologije usposobljen za samostojno spopadanje z etičnimi dilemami v katerem koli delovnem okolju. Po zaključku študija se bo razvoj etičnih kompetenc moral nadaljevati in bo potekal vso kariero. Skrb za nadaljnje poučevanje etike in stalen strokovni razvoj na področju etičnega ravnanja morajo po zaključku študija prevzeti strokovna združenja.

Zaključek

Vsako področje, vsaka poddisciplina psihološke znanosti in stroke ima določene posebnosti analize potreb, opredeljevanja ciljev, ocenjevanja, razvoja intervencij in njihove implementacije ter evalvacije doseženih ciljev. Skupen vsem področjem ali poddisciplinam pa je psihološki metodološki aparat, ki pa ni edini, ki določa (ne)etičnost delovanja psihologov. Preko predstavitve zamisli razvoja reflektivnih strokovnjakov smo želeli poudariti širši pomen poklicne etike. Ta zajema uporabo celotnega spektra

znanj, veščin in kompetenc, apliciranih na specifične probleme, s katerimi se psihologi ukvarjajo v praksi in/ali znanosti s pomočjo strokovnih vrlin, ki vključujejo v praksi udejanjene osebne, poklicne, organizacijske in družbene vrednote. Predvsem razvoju zavedanja udejanjanja vrednot v praksi je treba znotraj študijskih programov v bodoče posvetiti večjo pozornost. K temu moramo po našem mnenju in dosedanjih izkušnjah pristopiti mrežno, z intenzivnim usklajevanjem podajanja vsebin etike in psihološke znanosti ter stroke med različnimi katedrami in predmeti znotraj njih. Pri poučevanju študentov o etičnem ravnanju so potrebni tudi povezovanje s prakso, iskanje informacij o aktualnih etičnih problemih in načinih njihovega reševanja ter stalno izobraževanje učiteljev in mentorjev na tem področju.

Način podajanja vsebin, povezanih z etiko, kjer bi te vsebine predstavljali same po sebi in jih ločevali od drugih vsebin poučevanja psihologije, se nam zdi pomanjkljiv, saj ne upošteva aplikativne narave etike. V naših študijskih programih primere etičnih dilem in možnosti njihovih rešitev večinoma podajamo v kontekstu snovi, ki jo obravnavamo pri posameznih predmetih, v učnih načrtih predmetov pa poučevanje etike pri posameznih vsebinah tipično niti ni posebej navedeno. Zato je na osnovi učnih načrtov izredno težko oceniti, koliko ur etičnim vsebinam nameni posamezen predmet ali študijski program nasploh. Smiselno je, da prav vsak izvajalec študijskega programa psihologije krepí zavedanje poklicne etike kot vrline, ki zahteva širino in globino poznavanja področij, situacij, problemov in ciljnih skupin, s katerimi se psihološka stroka sooča v praksi. Povezovanje znanosti in prakse je za nadaljnji razvoj psihološke stroke ter s tem etike delovanja nujen strateški cilj, v katerega se moramo aktivno vključiti vsi, ki izobražujemo za poklic psihologa oz. psihologinje. Prav tako je ključno, da vztrajamo na pomenu zagotavljanja visokokakovostnega univerzitetnega študija psihologije v slovenskem prostoru, študija, ki temelji na modelu razvoja znanstvenika – praktika in privzgoji zavezanost psihologiji kot na znanstvenih dognanjih podprti vedi.

Razvoj etičnih kompetenc je zelo širok in ne vključuje samo poučevanja prepoznavanja specifičnih etičnih dilem ali uporabe modelov etičnega odločanja. Vključuje vso širino psihološkega znanja in veščin. Etičnost izhaja iz osebne integritete oz. le-to pomaga krepiti. Ker se pri študentih poklicna in tudi osebna integriteta še izgrajujeta, je toliko ključneje, da učitelji etike ne predstavljajo le kot abstraktnega sistema pravil, ampak z osebnim zgledom, ki študente motivira in jim omogoča osebni razvoj. Le etičnost presojanja in ravnanja omogoča kvalitetno sobivanje

ljudi v različnih skupnostih. Zato je osebni zgled pravzaprav tista ključna sestavina poučevanja etike, ki sicer ni razvidna iz učnih načrtov, ampak je način življenja, ki terja po eni strani občutljivost za ljudi, po drugi strani pa pogum. Etičnost lastnega življenja ter s tem prispevek h kakovosti skupnosti pa ni nikoli povsem dosežena in je zato predmet nenehnega prizadevanja. Zato pri študiju, kot je psihologija, ne gre le za poučevanje etike in za vprašanje profesionalnosti, ampak za medosebno izkušnjo. To študenti presojujejo vedno znova, bodisi na osnovi osebnega stika z učitelji ali pa na osnovi opazovanja načina, kako se »že formirani strokovnjaki« med seboj obnašamo. Na tej točki je potrebna kritična samorefleksija, ali psihologi kolegom, ki prihajajo za nami, predstavljamo dober zgled.

Literatura

- Baker, D. B., in Benjamin, L. T. Jr. (2000). The affirmation of the scientist-practitioner: A look back at Boulder. *American Psychologist*, 55(2), 241–247.
- Briere, J., Žemva, B., in Boben, D. (2000). *Vprašalnik o travmatiziranosti otrok in mladostnikov – VTM: priročnik*. Center za psihodiagnostična sredstva.
- de Graaf, F. J. (2019). Ethics and behavioural theory: How do professionals assess their mental models? *Journal of Business Ethics*, 157(4), 933–947.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Informacijski pooblaščenec. (2019). *Varstvo osebnih podatkov v delovnih razmerjih* (Smernice informacijskega pooblaščenca).
- Keith-Spiegel, P., in Koocher, G. P. (2008). *Ethics in psychology and the mental health professions: Standards and cases*. Oxford University Press.
- Lefkowitz, J. (2003). *Ethics and values in industrial-organizational psychology*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Lefkowitz, J. (2012). Ethics in industrial–organizational psychology. V S. J. Knapp, M. C. Gottlieb, M. M. Handelsman in L. D. VandeCreek (ur.), *APA handbook of ethics in psychology: Vol. 2. Practice, teaching, and research* (str. 149–167). American Psychological Association.
- Mednarodna komisija za teste. (2006). *Mednarodne smernice za uporabo testov*. Društvo psihologov Slovenije.
- Seedhouse, D. (2008). *Ethics: The heart of health care* (3. izd.). John Wiley & Sons.
- Slovenska kadrovska zveza. (2012). *Kodeks etike kadrovskih strokovnjakov Slovenije*.
- Slovenska kadrovska zveza. (2013). *Standardi slovenske kadrovske stroke*.

- Tett, R. P., in Burnett, D. D. (2003). A personality trait-based interactionist model of job performance. *Journal of Applied Psychology*, 88(3), 500–517.
- Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov). *Uradni list Evropske unije*, (L 119), 1–87.
- Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZvOP-1-UPB1). (2007). *Uradni list Republike Slovenije*, (94). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2007-01-4690>